

ВИХОВНІ ТЕХНОЛОГІЇ. ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА

УДК 37.015.311:37.017:17.022:133.2

Тетяна КОВБАСЮК,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки, психології
та корекційної освіти Рівненського ОІППО

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ЗРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкривається зміст поняття «духовність». Розглядаються важливі аспекти проблеми духовного розвитку людини. Висвітлюється значення духовно-морального виховання у становленні зростаючої особистості.

Ключові слова: духовність, моральність, духовний розвиток, ознаки духовно розвиненої особистості, духовно-моральне виховання.

В статье раскрывается содержание понятия «духовность». Рассматриваются важные аспекты проблемы духовного развития человека. Освещается значение духовно-нравственного воспитания в становлении растущей личности.

Ключевые слова: духовность, нравственность, духовное развитие, признаки духовно развитой личности, духовно-нравственное воспитание.

The article deals with meaning concept of «spirituality». Highlighted important aspects problem of human spiritual development. It has been shown importance of spiritual and moral education in the formation of a growing personality.

Key words: spirituality, morality, spiritual development, signs of spiritually developed personality, spiritual and moral upbringing.

Постановка проблеми. Проблеми духовно-морального розвитку особистості, духовності на сучасному етапі значно актуалізувалися. Багаторічне відчуження людини від справжніх духовних цінностей, від віри, втрата сімейних цінностей, зростання цинізму, бруталності, жорстокості призвели до багатьох кризових явищ, пов'язаних із занепадом духовно-моральних ідеалів, посилення зла і насильства, нехтування норм моралі. Девальвація духовних цінностей значно вплинула на посилення тенденції зростання жорстокого індивідуалізму, прагматизму, зверхнього ставлення до інших та приниження

людської гідності, зневаги до рідної культури, мови, історико-культурних традицій. Порушені вище проблеми загострюються засиллям зрзків агресивної та цинічної поведінки у сучасних ЗМІ та інших інформаційних джерелах.

Отже, питання виховання зростаючої особистості, виховання Людини актуалізуються ще більше.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблема духовності, духовного світу людини та її моральності, духовної культури знаходиться в епіцентрі всіх гуманітарних наук та в практиці, що підтверджує значна кількість досліджень. Її вивчення знайшло відображення у наукових положеннях філософів, які розглядають духовність як сферу осмислення дійсності (В. Баранівський, Г. Горак, Л. Сохань, Л. Олексюк, В. Слободчиков, В. Сугатовський, М. Каган, С. Кримський та ін.); психологів, які розкривають психологічні витoki духовних цінностей (І. Бех, М. Боришевський, Б. Братусь, Т. Бутковська, О. Зеліченко, В. Москалець, О. Киричук, Г. Костюк, Є. Помиткін та ін.); педагогів, які досліджують сутність духовного розвитку, особливості організації духовного виховання особистості (О. Бабченко, С. Гончаренко, Ю. Гуров, В. Доній, І. Зязюн, Б. Кобзар, І. Степаненко, О. Сухомлинська, С. Тищенко, Г. Шевченко та ін.) [6, с. 192]. Представники кожної з названих наук мають власний погляд на сутність духовності, що вказує на універсальність даного феномену.

О. Сухомлинська визначає «духовність» як «складний психічний феномен самоусвідомлення особистості, внутрішнє сприймання, привласнення нею сфери культури, олюднення, вростання в неї і розуміння її як власного надбання» [8, с. 285]. І. Бех розглядає цю дефініцію як «систему усвідомлених і осмислених найвищих нематеріальних цінностей; пов'язаність людини у своїх найвищих прагненнях із моральністю суспільства і з Богом. Несумісну із жорстокістю, егоїзмом, орієнтацією на непомірні матеріальні вигоди» [3, с. 239].

Духовність, за М. Боришевським, трактується як багатовимірна система, складовими якої є утворення в структурі свідомості та самосвідомості особистості, в яких віддзеркалюються її найактуальніші морально-релевантні потреби, інтереси, погляди, ставлення до навколишньої дійсності, до інших людей та до самої себе, що стали суб'єктивно значущими регуляторами активності. На думку вченого, суттєвою ознакою духовності є її універсальний характер, який виявляється у будь-яких проявах активності: все, що робить людина, як поводить, якими цінностями, потребами мотивується її активність, що можна оцінити із позицій духовності [7]. В Українському педагогічному словнику С. Гончаренка зазначається, що духовність – «це індивідуальна вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальної потреби пізнання і соціальної потреби жити, діяти для інших» [4, с. 106].

Аналізуючи дослідження науковців, віднаходимо різні, зокрема й протилежні, погляди етичної науки на природу, специфіку та роль моралі в суспільстві. Неоднозначність підходів стосується розуміння суті і функцій моралі. Представники авторитарної етики трактують мораль як форму суспільної свідомості, основна функція якої – регулятивна. Такі вчені, як Н. Ганнусенко, К. Чорна, В. Щердаков, Ф. Щербак та інші, виразники гуманістичної етики, розглядають мораль як унікальний спосіб духовно-практичного освоєння світу людиною.

Зважаючи на це, можемо констатувати, що духовність не може існувати поза моральністю. Моральність означає реальний стан моральної свідомості, стосунки, вчинки людей, тобто те, що є, на противагу тому, що мало б бути.

Визначаючи роль духовності у розвитку особистості, Б. Братусь вказує, що вона додає сенсу людському життю, адже в ній індивід черпає відповіді на екзистенціальні проблеми, котрі хвилюють його: про сенс життя, про критерії добра і зла, істини й обману [7].

Вивчення та аналіз теоретичних досліджень проблеми, поглядів науковців сприяє пошуку шляхів формування духовно-моральних цінностей зростаючої особистості в сучасному освітньому просторі.

Мета статті – з'ясувати сутність та розкрити ознаки духовно розвиненої особистості, висвітлити значення духовно-морального виховання у становленні зростаючої особистості.

Виклад основного матеріалу. Існує надзвичайно багато визначень духовності та моральності. Духовність без Людини, без Особистості не існує. Духовність і пов'язана з нею моральність завжди особистісні.

Моральність є внутрішньою ціннісною основою духовності, культури суб'єкта, що спрямовує людську активність на утвердження самоцінності особистості, усвідомлення обов'язків людини перед іншими людьми, перед Батьківщиною, суспільством, природою. У ставленні до особистості моральність виступає метою, перспективою її вдосконалення і, насамкінець, вимогою.

Ми народилися людьми, але Людиною з великої літери ще треба стати. Справжня людина стверджує себе в переконаннях і почуттях, волі й прагненнях, у творчій реалізації, у ставленні до ближнього і самого себе. Людина живе в соціумі, тому дуже важливо, як вона живе – для себе чи для людей, чи прагне творити на радість іншим. На жаль, сьогодні ми є свідками «споживацьких» відносин,

коли затьмарюються загальнолюдські цінності, коли замість любові до ближнього – злість та заздрість, коли люди не мають віри й надії, а людське життя втрачає сенс.

Пріоритет сучасної моральності – загальнолюдські гуманістичні цінності. Їх критеріями виступають не лише уявлення про такі моральні якості, як доброзичливість, повага до людської гідності, милосердя, доброта, людяність, толерантність, порядність, уміння прощати й не чинити зла, а й практичні дії, вчинки, мотиви, стимули і наміри людей. Особливе значення має сформованість, а в окремих випадках – розвиток, потреби в емоційному та духовному контактах з людьми, потреби у самоповазі, співчутті та співпереживанні людям.

З огляду на вищевикладене моральність можна вважати внутрішнім законом особистості, її моральною свідомістю, що спонукає людину до певних дій, учинків, які не вступають у суперечність із суспільними нормами. Про особистість із високою моральною свідомістю говорять тоді, коли вона керується Золотим правилом моральності: «Поводься з іншими так, як ти хочеш, щоб інші чинили з тобою». Духовні витоки моральності перебувають у сфері любові до людини, поваги до життя, віри у вищі цінності, боязні втратити людську гідність та сутність.

Описуючи особистість із високим рівнем розвитку духовності, М. Боришевський виокремив поведінкові ознаки, що можуть розглядатися як певні індикатори духовного розвитку особистості. Серед них варто назвати переважання життєствердних настроїв завдяки багатогранності та перспективності системи морально-релевантних ціннісних орієнтацій, виражені почуття самоповаги та поваги до іншої людини, виражена тенденція до звільнення від егоцентризму на користь алоцентризму, толерантність та інші позитивні якості характеру [7].

Отже, вища духовність пов'язана з моральністю, внутрішньою емоційною чуйністю, здатністю до емоційного відгуку (жалістю, співчуттям, любов'ю до ближнього). Людина в повному розумінні цього слова є особистістю, якщо їй притаманна або вона розвиває в собі моральність духовну, тобто здатність до співчуття та співпереживання, чуйність, совісність, готовність прийти на допомогу іншій людині, відповідальність за все, що відбувається навколо неї.

Особливого значення в моральній регуляції набуває формування в кожній особистості здатності самостійно визначати свою лінію поведінки без зовнішнього контролю, спираючись на совість, почуття власної гідності, честь та ін. Адекватною формою моральної регуляції є саморегуляція, а морального виховання – самовиховання. Таким чином, моральність є основою, базовим компонентом духовного світу особистості.

Сьогодні ми є свідками як теоретичної (абстрактної), так і реальної духовності, що властиві особистості. Реальна духовність розкривається у практичній діяльності людини та виявляється в шанобливому, ввічливому ставленні до життя іншої людини та до власного життя.

Академік НАПН України І. Бех зазначає, що «виховання духовно зрілої особистості, для якої поняття добра, справедливості, совісті, обов'язку набули непохитності, стали власними ціннісними орієнтирами, є головною метою сучасної освіти» [3, с. 31].

Виховний процес має бути, як визначається у Концепції «Нова українська школа»,

невід'ємною складовою всього освітнього процесу та орієнтуватися на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), а також зазначається, що «найосвіченіша людина може стати найгіршим злочинцем, якщо не розуміє і не поділяє загальнолюдські цінності. Нова українська школа буде формувати ціннісні ставлення і судження, які служать базою для щасливого особистого життя та успішної взаємодії із суспільством» [5].

Випускник нової української школи – це цілісна особистість, духовно зріла, фізично досконала, психічно здорова, громадсько-відповідальна та ініціативна, гуманна, творча, комунікативна, освічена, культурна, морально свідомою особистість, здатна розв'язувати життєві проблеми, готова до самооцінювання, самовдосконалення та самореалізації, патріот із активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами і здатний приймати відповідальні рішення.

Упродовж тривалого часу система виховання носила традиційний характер та була орієнтована на повідомлення моральних знань, насадження певної системи норм і принципів, а не на розвиток духовно-моральності свідомості та самосвідомості особистості.

Тепер вона має перейти у площину реальної виховної дії, що зобов'язує педагогів до активної роботи, по-перше, з критичного осмислення свого традиційного професійного світогляду, а по-друге, пошуку нових форм і способів взаємодії із вихованцями.

Пропонується такий алгоритм педагогічної діяльності щодо виховання моральних цінностей: моральні почуття – моральні переконання – моральна діяльність – моральні стосунки (поведінка). Представлений ланцюжок виховання моральних цінностей спирається на самовиховання та самовдосконалення зростаючої особистості. Мета діяльності педагога чітко визначена – виховання в дітей високих інтелектуально-моральних інтересів і запитів, ціннісних поглядів, орієнтацій та переконань; створення таких умов, які б сприяли розвитку моральної активності особистості; формування моральної спрямованості її психічної діяльності, моральності потягів, інтересів, поглядів, думок, переконань.

І. Бех зазначає, що «цілі та наміри духовно зрілої особистості вкорінені в систему надіндивідуальних цінностей, завдяки чому вони виконують функцію організації її життєдіяльності» [2, с. 43].

Виховання духовності особистості розглядають як наслідування етичних законів, використання творчої й мистецької діяльності, вивчення здобутків національної та світової культури, що за сутністю є процесом створення людини.

Під духовним розвитком особистості розуміють процес індивідуально-особистісного залучення до духовної культури суспільства, оволодіння загальнолюдськими, соціокультурними, національними цінностями й досвідом людства в процесі духовно-практичної діяльності та самостійного творчого розвитку кожної особи.

Ми погоджуємося, що *основними ознаками духовно розвиненої особистості*, як вважає Ж. Юзвак, є:

1. Наявність у людини (дитини) активної потреби пізнавати світ, себе, реалізувати цю потребу в пізнавальній діяльності, сенс життя.

2. Активне прагнення сприймати та створювати красу.

3. Усвідомлення явища життя як вищої цінності, єдності себе та Всесвіту, екологоохоронний тип поведінки.

4. Позитивні якісні зміни в системі ціннісних орієнтацій.

5. Здатність до незалежності від негативних впливів соціального оточення завдяки вмінню відрізнити зло від добра, духовне від бездуховного, «вгамувати» прояви зла в собі.

6. Низький рівень внутрішньої конфліктності (подолання суперечностей між думками та почуттями, бажаннями й необхідністю, любов'ю та неприязню, ворожістю через духовні уявлення й учинки).

7. Відкритість до вдосконалення себе, яка стає можливістю за умови здатності до самокритики.

8. Виявлення бажання та вміння створювати й поспідовно втілювати програму духовного саморозвитку.

9. Духовний тип поведінки та духовні вчинки, що виявляються в позитивно-емоційному дійовому ставленні до життя й внутрішнього світу іншої людини, які наповнюються духовним змістом у міру того, як людина (дитина) усвідомлює: немає чужого чи свого, а лише єдність «Я – Ти – Він – Вони» [8, с. 287].

Перетворення вихованця на особистість із високою моральною свідомістю, яка прагне до духовного зростання, під силу педагогу, який розуміє себе, своє призначення, прагне знайти шлях до свого справжнього «Я», внутрішньо долучається до національної духовної традиції тощо, адже всім добре відомий філософський принцип – подібне створюється подібним. Тобто моральність вихованця формується моральністю вихователя, а духовність – його духовністю. Чи в змозі сучасний учитель, з його достатньою прагматичним світосприйняттям і мисленням, виконати ту високу місію, яка перед ним ставиться?

Сьогодні потрібний новий учитель, для якого неодмінними рисами є: довіра й відкритість у спілкуванні з дітьми; вміння створити позитивну емоційну атмосферу та щиро радіти пізнавальним успіхам учнів; надавати допомогу вихованцям в усвідомленні власних інтелектуальних можливостей у різних видах діяльності; переконувати учнів у перспективах високих творчих досягнень, сприйнятті й усвідомленні соціальних цінностей тощо.

У монографії «Особистість на шляху до духовних цінностей» академік І. Бех виокремлює та обґрунтовує для педагогів психологічні орієнтири (приписи духовності), які апелюють зростаючу особистість до свого внутрішнього світу: культивувати у вихованця духовний погляд на життя, підтримувати духовне устремління особистості, орієнтуватися на необмеженість «Я-духовного», забезпечувати духовну цілісність, забезпечувати відділення від «Я-нижчого», опиратися на силу довільності, прямувати від обмеженої досвідом самостійності до творчої самостійності, попереджувати вади особистісного саморозвитку, підтримувати реальні вчинки вихованця, забезпечувати стабільний позитивний душевний стан вихованців та інші. Духовні орієнтири мають пронизати навчальний процес на всіх його вікових етапах, а педагог буде успішним, якщо оволодітиме вмінням зачаровувати вихованців щирістю, альтруїзмом і любов'ю до людей [2, с. 9].

Варто дослухатися й до таких порад І. Беха щодо діяльності вихователя з духовного становлення підрастаючої особистості: працювати над зменшенням тотального потягу вихованців до розмірковувань про різні аспекти зовнішнього світу і працювати над їхньою неготовністю зробити об'єктом осмислення власний внутрішній світ, особливо ту його сферу, яка має безпосередній стосунок до духовності, точніше до Я-духовного.

Тобто йдеться не про поглибленість особистістю відношення свого «Я» до самого себе, а раціональну дозованість цього процесу; про стійку налаштованість вихованця віддатися духовності й зробити таку настанову предметом гордості – поряд із гордістю за свої індивідуальні успіхи у цій сфері [1, с. 12-13].

Таким чином, духовно-моральне виховання є процесом організованого, цілеспрямованого як зовнішнього, так і внутрішнього (емоційно-сердечного) впливу педагога на духовно-моральну сферу особистості, яка є системоутворюючою її внутрішнього світу.

Нині ми переживаємо справжній ренесанс у педагогіці виховання: вона сповна одухотворюється. Це стало можливим завдяки її глибинному психологічному супроводу. Зокрема, йдеться про нову виховну парадигму, вводяться нові наукові категорії: вчинкове життя, вищі смисли, смислослісна сфера, духовність як вираження духу, духовна зустріч, суб'єкт життя в духовності, духовна особистість, «Я»-духовне, духовна самосвідомість, духовна рефлексія [2, с. 10].

Висновки. Духовність – це прагнення до Вічних ідеалів: Добра, Любові, Краси. Вона містить у собі інтелектуальність, освіченість, моральність, а також є фундаментом людської особистості, її найвищим проявом.

Духовність особистості формується і змінюється впродовж життя людини та розкривається у різних значеннях. В одному випадку – це система якостей особистості, а в іншому – багатоконпонентна структура, що охоплює світоглядні, моральні характеристики, індивідуальний досвід, що виражений у знаннях, уміннях, навичках і звичках.

Духовно-моральне виховання особистості є об'єктивною необхідністю сьогодення. Воно допомагає кожному стати Людиною та відкрити справжні ідеали.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Духовний пошук : сучасні наукові межі / І. Бех // Педагогіка і психологія. – 2016. – № 1 (90). – С. 5-14.
2. Бех І. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія / І. Бех. – Київ – Чернівці : Букрек, 2018. – 296 с.
3. Бех І. Психологічні джерела виховної майстерності : навч. посіб. / І. Бех. – К. : Академвидав, 2009. – 248 с. – (Серія «Альма-матер»).
4. Гончаренко С. Педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 375 с.
5. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>
6. Роганова М. Виховання духовно-моральних цінностей в учнів основної школи в позакласній виховній роботі / М. В. Роганова // Професійна освіта: методологія, теорія та технології. – 2016. – № 4. – С. 191-200.
7. Сіданіч І. Актуальні проблеми духовно-морального виховання студентської молоді [Електронний ресурс] / І. Сіданіч. – Режим доступу : <https://eprints.oa.edu.ua/2552/1/Sidanich%20I.L..pdf>
8. Щербина С. Духовний розвиток та формування духовної культури особистості – найважливіші завдання сучасної освіти / С. М. Щербина // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2016. – Вип. 50. – С. 283-291.

Дата надходження до редакції 26.11.18 р.

УДК 378.14

Валентина СОКАЛЬ,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри суспільних дисциплін

Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне

Ілона КРАТКО,

студентка магістратури

Національного університету водного

господарства та природокористування, м. Рівне

ГУМАНІСТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАЧА ЯК КОМПОНЕНТ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

У статті розглянуто проблему педагогічної діяльності викладача вищої школи в умовах гуманізації вищої освіти. Визначено гуманістичну спрямованість особистості викладача та сукупність якостей, необхідних для реалізації гуманістично зорієнтованої діяльності в підготовці фахівців. Проаналізовано причини, що перешкоджають викладачам використовувати

педагогічно доцільні гуманістичні принципи в правильному підборі змісту, форм і методів освітніх технологій.

Ключові слова: *гуманізація освіти, гуманістична спрямованість викладача, гуманістичні цінності, оцінювання діяльності викладача, професійні знання, професійні вміння.*